Hámori Ádám

REFORMÁTUS FIATALOK ÉRTÉKVILÁGA ÉS KÖZÉLETI ATTITŰDJEI*

E kutatás adatfelvétele a Magyarországi Református Egyház Zsinati Ifjúsági Irodája által szervezett 2007-es Csillagpont Országos Református Ifjúsági Találkozón történt. A Csillagpont, e régóta tervezett, 2003-ban útjára bocsátott folyamat a Református Egyház egyik legfontosabb, az egyház távolabbi jövőjét is meghatározó kezdeményezéseinek egyike. Mára az ifjúsági iroda egyik legfontosabb projektjévé nőtte ki magát, mely az iroda alapfunkciójának betöltését, küldetését „mozgalomként" segíti. Lényeges eleme a bevonás, munkamegosztás, amely a minőségi, sokszínű és hálózatépítést, kapcsolattartást, végső soron a Református Egyház ifjúsági szolgálatának „szövetesedését" hivatott biztosítani.

A Csillagpont célja nem pusztán egy újabb, vallásos színezetű rendezvénnyel való megjelenés az ifjúsági és kulturális fesztiválok lassan telítődő piacán – bár az sem elhanyagolható szempont, hogy úgy tűnik, az egyháztól eltávolodott fiatalok megszólítása egyre inkább csak ilyen, korosztályos jellegű eszközök segítségével lesz lehetséges. A távlati cél sokkal inkább egy új egyházmodell megvalósítása, melynek lényege a „gyülekezeteiben élő egyház" hálózattá való átalakítása, a bevonódás révén pedig a hívők aktív tagsággá nevelése.

2007. július 17–21. között immár harmadik alkalommal rendezték meg a Csillagpont Találkozót Sárospatakon, összesen közel 1700 látogatóval. A kétévente megrendezett országos találkozó lassan már hagyományossá válik a Református Egyházban: a találkozók sikerét és népszerűségét tapasztalva az egyház vezetői is egyre inkább elismerik a találkozó létjogosultságát. Az egyház egyik leghatékonyabb belmissziós törekvését láthatjuk kibontakozni a találkozót körülvevő, valóban mozgalommá fejlődő szervezői hálózatban. Korántsem érdektelen tehát, hogy kik azok, és mi jellemzi őket, akik a találkozó közönségét alkotják, hogyan gondolkodnak a világról és az egyházról a következő évek-évtizedek véleményformálói.

A kutatás célja, módszere

Kutatásunk középpontjában az egyház közéleti helyzetének és szerepének megítélése áll. Indokolja ezt az is, hogy a közelmúltban a politikai tematizálás fontos eleme lett az egy-

* E tanulmány a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának Szociológia Intézetében készült, 2008. januárban megvédett szakdolgozat (HÁMORI Ádám: *A Református Egyház és a politika a mai Magyarországon. Vélemények egy országos ifjúsági találkozón*, szakdolgozat, PPKE BTK, Piliscsaba, 2007) rövidített változata. Témavezető tanár Balázs Zoltán, bíráló Tomka Miklós volt. A szerző ezúton köszöni meg Gereben Ferenc, Rosta Gergely és Deák Tibor értékes szakmai tanácsait, valamint a Magyarországi Református Egyház Zsinati Ifjúsági Irodájának és a Csillagpont 2007 helyszíni közreműködőinek a dolgozat elkészültéhez nyújtott nélkülözhetetlen segítségét.

házak és intézményeik állami támogatása, és az egyházak illetékessége a politikai kommunikációban. Hipotézisünk szerint a találkozón részt vevő, és nagy arányban közvetlen egyházi és gyülekezeti tapasztalatokkal rendelkező fiatalság körében *meghatározó szerepe van a vallásosság módjának és mértékének abban, hogy az egyes válaszadók hogyan ítélik meg általában az egyházak közéleti aktivitását, valamint kívánatos helyét a hazai közéletben.*[1]

Tekintettel a kérdezettek körére, a kérdést elsősorban az egyéni vélemények és attitűdök szempontjából volt érdemes felmérni, függetlenül az ilyen vélekedések mögött meghúzódó konkrét tartalmaktól vagy személyes tapasztalatoktól (ilyeneket a válaszadók életkora miatt sem lehetett volna eredményesen vizsgálni). Ezeket az attitűdöket elsősorban az ún. „kemény" társadalomstatisztikai mutatókkal (nem, kor, lakóhely, iskolai végzettség, foglalkozás, jövedelem) és a „puha" mutatókkal (vallásosság, értékvilág, világnézet) való összefüggésben elemeztük.

A kutatás eszközeként kérdőíves adatfelvételt alkalmaztunk.[2] A kérdőíveket kérdezőbiztosok vették fel a mintába került alanyokkal. A találkozó szervezésének kialakult rendszere miatt reprezentatív minta előzetes összeállítására nem volt módunk. Ezért ún. „ad hoc" mintavételt alkalmaztunk, vagyis a kérdezőbiztosok a találkozó helyszínén véletlenszerűen mentek oda a résztvevőkhöz. Összesen 324 darab kérdőívet vettünk fel; ez a találkozó résztvevőinek 19%-ának válaszait tartalmazza.

Az alapsokaság és a minta jellemzői

A kutatásunk során nyert eredmények alkalmazhatósága, általánosíthatósága bonyolult kérdés. Kutatásunk inkább egy zárt közösség célcsoportos vizsgálatához hasonlít. Az ifjúságkutatásokkal való összehasonlítások során mindig figyelembe kell venni, hogy nem tudjuk, pontosan milyen mértékben reprezentálja a mintánk, illetve a mintavétel alapjául szolgáló populáció a feltételezett tágabb közösséget: a református fiatalságot általában. A válaszhoz közelebb visz, ha megismerjük a résztvevők és a mintába került alanyok egyes jellemzőit, és összevetjük országos adatokkal.

A vizsgált alapsokaság fő jellemzőit a regisztrációs adatbázisból ismerjük. Ebbe az adatbázisba csaknem mindenki bekerült, aki a rendezvény időtartama alatt belépett a találkozó területére, vagy az előzetes jelentkezési időszakban elektronikusan jelentkezett. Az adatbá-

[1] A vallásosság és a politikai gondolkodás összefüggését az ifjúságban pl. Gazsó Ferenc és Laki László is vizsgálták (GAZSÓ Ferenc – LAKI László: *Fiatalok az újkapitalizmusban*, Napvilág, Budapest, 2004, 191–194). Korábbi és újabb kutatások adatbázisainak másodelemzése révén arra jutottak, hogy „a [18–29 éves] fiatal választók politikai tagozódását és pártorientációit a vallási tagoltság sajátosan befolyásolja. A jobboldali irányultság az ifjúság esetében is szignifikánsan egybekapcsolódik a vallási identitással, ez a szoros kapcsolat azonban a vallási irányultság és a pártpreferenciák között kizárólag a fiatalok mintegy egytizedét reprezentáló egyházhoz kötődő vallascsoportban érvényesül [...] Önmagában a vallással szembeni ambivalencia, tehát az ún. nem vallásosság nem kapcsolódik egybe az ifjúság körében semmifajta dominánsnak minősíthető politikai orientációval és a vele adekvát pártpreferenciákkal."

[2] A kérdőív összeállítása során támaszkodtunk az Ifjúság 2000 és Ifjúság 2004 vizsgálatok tapasztalataira, melyekre alább, az elemzésekben utalni fogunk. Vö. *Ifjúság 2004*. Gyorsjelentés, szerk. Bauer Béla – Szabó Andrea, Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda, Budapest, 2005.

zisban összesen 2254 fő szerepel, ebből megérkezett, tehát a találkozón jelen volt 2046 fő. Közülük 363 fő a szervezésben vett részt; a megjelent résztvevők száma összesen 1683 fő.

Életkor tekintetében a résztvevők 62%-a tartozott a megszólított célközönséghez, 14%-os arányban voltak jelen olyanok, akik – legalábbis életkoruk alapján – túl fiatalok voltak a programok többségéhez. A 30 évnél idősebbek 24%-os arányán belül a résztvevők 3%-át adták az 50 évnél idősebbek. A kérdőíves minta kormegoszlásában kissé felülreprezentáltak ugyan a középső korcsoportba tartozók (19–29 éves kor között) a legfiatalabbak és a legidősebbek rovására, de egyrészt az is volt a mintavételi szándék, hogy a vizsgálatra kijelölt korosztályból elegendően kerüljenek a mintába; másrészt, az eltérések nem annyira nagy mértékűek, hogy jelentősebb korrekcióra kényszerítsenek bennünket.

A résztvevők körében 723 férfi mellett 975 nő volt jelen. Ez a nem csekély arányeltolódás minden korcsoportban megmutatkozik, a felnőtt (30–49 éves) korosztály kivételével, ahol az arányok lényegében kiegyenlítődnek. A kérdőíves mintában minden korcsoportban a sokaságbeli nemi megoszlást sikerült az „ad hoc" mintavételnek reprodukálni.

A lakóhely szerinti megoszlást nem célszerű településenként vizsgálni, a résztvevők körülbelül 400 különböző településről érkeztek. A résztvevők lakhelyének regionális elhelyezkedés szerinti megoszlása sajátos képet ad. A résztvevők túlnyomó része az ország keleti felének északi részéről, Közép-Magyarország, Észak-Magyarország vagy Észak-Alföld településeiről jött. Mindössze 18% érkezett az ország többi négy régiójából. Ennek oka a találkozó helyszínéül szolgáló Sárospatak elhelyezkedésén, megközelíthetőségén kívül az is lehet, hogy a hazai református vallású népesség túlnyomó része is éppen az ország keleti, északkeleti területein él.

A főváros környéki és észak-alföldi résztvevők kis mértékű felülreprezentáltsága ellenére a sokaságbeli tendenciák határozzák meg a kérdőíves minta összetételét is: legnagyobb számban Magyarország középső és keleti, északkeleti vidékeiről érkeztek. Az ország többi vidékéről és a határon túli területekről érkezők jelenléte a találkozó egészében sem volt meghatározó, vizsgálatunkban pedig régiónként néha az 5 főt sem érte el.

A kisebb településekről érkezők közel 65%-os arányukkal jelentős részét alkották a Csillagpont közönségének. Feltehetőleg a reformátusság vidéki jellegével is összefügg, hogy a budapesti résztvevők a fővárosi népesség országos arányához (17%) képest kissé „alulteljesítettek"; az összes résztvevőnek 15%-át adták. Egyébként a résztvevők megoszlása jól tükrözi az országos arányokat.[3] Kérdőíves mintánkban az állandó lakóhely településtípusa szerinti arányok csupán csekély mértékben különböznek a résztvevői arányoktól; valamennyi nagyobb településtípus kissé felülreprezentált, a kistelepülések lakóinak rovására. Az eltérés azonban itt sem olyan jelentős, hogy következtetéseinkben korrekcióra kényszerülnénk.

A találkozó természetesen nyitott volt mindenki számára, de a szervezők elsősorban a református ifjúságra gondolva állították össze a programkínálatot. A regisztrációs adatbázis némi lehetőséget nyújt arra is, hogy a résztvevők vallására következtessünk. A jelentkezőket kér-

[3] Az összehasonlítás bonyolultabb, ha a református népesség településtípus szerinti eloszlását is bevonjuk: ehhez képest a Csillagpont résztvevői között a községekben élők alul-, a városokban, megyeszékhelyeken és fővárosban élők kis mértékben felülreprezentáltak. Demográfiailag a kistelepülések alulreprezentáltságát a vidéki népesség elöregedése is okozhatta.

tük a gyülekezetük megadására; bár ezt nem volt kötelező megadni, mégis 1318 fő jelölt be valamilyen gyülekezetet. A felekezeti összetétel vizsgálatában figyelembe kell vennünk, hogy a résztvevőkre vonatkozó adatok jóval kevésbé megbízhatók, mint a kérdőívekből nyerhetők; a lekérdezés során ugyanis lényegében nem találkoztunk visszautasítással, tehát szinte minden megkérdezett megjelölt valamilyen felekezeti kötődést. Ezért okkal feltételezhetjük, hogy éppen a mi vizsgálatunk tükrözi a legjobban a sokasági eloszlást. E szerint a találkozón a túlnyomórészt református résztvevők (88%) mellett az evangélikus és római katolikus felekezethez tartozók jelentek meg számottevőbb arányban (4 és 3%); az egyéb felekezetűek és a felekezethez nem tartozók csak igen csekély számban szerepeltek.

A teljes résztvevői sokaság közel fele tanuló, ami a találkozó ifjúsági jellegének felel meg. Az intézményes egyházi kötődéssel rendelkezők (lelkészek, nem lelkész alkalmazottak, teológushallgatók) aránya a résztvevők között közel 10%. A kérdőíves mintára a vizsgált alapsokaságból ismert tendenciák jellemzőek; kissé felülreprezentáltak a tanulók, amit a kormegoszlás eltérése is okozhat. Ettől eltekintve az eltérések valamennyi kategóriában jelentéktelenek, a minta elég jól reprezentálja a foglalkozási megoszlást.

Értékvilág

A megkérdezettek értékvilágának vizsgálatára egy korábban már többször alkalmazott értéktesztet választottunk. Az Ifjúság 2000[4] és Ifjúság 2004[5] kutatások során alkalmazták azt a módszert, hogy 19 értéket mutattak be a megkérdezettnek, melyekről el kellett döntenie, hogy mennyire tartja azokat fontosnak egy 1-től 5-ig terjedő skálán, ahol az 5 jelentése *Nagyon fontos,* az 1 jelentése pedig *Egyáltalán nem fontos.*[6] Az Ifjúság 2000 és Ifjúság 2004 felvételénél 16 érték közel azonos formában szerepelt, 3 érték viszont csak az utóbbi kutatásban jelent meg. A mi vizsgálatunkban az újabb kutatás értéksorát vettük alapul, de azt kiegészítettük a *Vallás gyakorlása* értékkel, hogy a hit megélésének közösségi, liturgikus oldala is megjelenjen.

A három kutatás eredményeinek összehasonlítása legegyszerűbben az értékekre adott „osztályzatok" átlagainak összevetésével lehetséges. Elsőként tekintsük át a két ifjúságkutatás 16 azonos értékének átlagos értékeléseit a három kutatásban.[7] Itt az értékek sorrend-

[4] Vö. BAUER Béla: *Az ifjúság viszonya az értékek világához = Ifjúság 2000. Tanulmányok,* I., szerk. Laki László – Szabó Andrea – Bauer Béla, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2001, 202–219; ROSTA Gergely: *Ifjúság és vallás = Ifjúság 2000,* 220–239.

[5] Vö. *Ifjúság 2004,* 82.

[6] A felsorolt értékek valójában egy Rokeach-teszt elemei, részben átalakítva; különbség az is, hogy az értékek fontosságát nem az értékek sorba rendezése, hanem pontszámok révén adhatja meg a válaszadó. Bár az értéksorral kapcsolatban több kritikai észrevétel is megfogalmazható, úgy ítéltük meg, hogy egy ilyen méretű kutatás számra megfelelő eredményeket nyerhetünk vele. Választásunkban a fő szempont emellett természetesen az ifjúságkutatásokkal való összehasonlíthatóság volt. A Rokeach-teszt alkalmazásához, valamint az értékvilág magyarországi változásaihoz a rendszerváltás körüli években lásd FÜSTÖS László – SZAKOLCZAI Árpád: *Értékek változásai Magyarországon, 1978–1993. Konformitás és diszkontinuitás a kelet-közép-európai átmenetben,* Szociológiai Szemle 1994/1., 57–59.

[7] Az összehasonlítás forrása: *Ifjúság 2004,* 83.

je a „helyezést", tehát kutatásonként az átlagos fontosság sorrendjét jelzi, így az értékek egymáshoz képest történő elmozdulása figyelhető meg. *(1. táblázat)*

Az első szembetűnő különbség, hogy a Csillagpont közönségében lényegesen több érték kapott magasabb átlagpontszámot.[8] Általánosságban tehát megállapítható, hogy a Csillagpontra látogató fiatalok egyértelműen több értéket tekintenek fontosnak, mint a teljes népesség fiatalabb korosztályába tartozók. Továbbá, az egyes értékek szélsőségesebb megítélésűek a mintánkban: összegezve az értéksorrend első illetve utolsó öt értékének átlagait, a legfontosabbnak és a legkevésbé fontosnak tartott öt-öt érték összegzett átlagainak különbsége az Ifjúság 2004 mintájában 6,96, a Csillagpont mintájában 7,98. A kettő közti 1,02 egységnyi különbség nem drámai ugyan, mégis jelzi, hogy a Csillagpont résztvevői a fontos értékeket általában magasabbra, a lista végén állókat viszont rendre alacsonyabbra értékelik.

1. táblázat

Ifjúság 2000		Ifjúság 2004		Csillagpont 2007	
Családi biztonság	4,84	Családi biztonság	4,81	Igaz barátság	4,89
Békés világ	4,8	Szerelem, boldogság	4,77	Család biztonsága	4,83
Szerelem, boldogság	4,76	Igaz barátság	4,69	**Vallásos hit**	4,8
Belső harmónia	4,66	Békés világ	4,66	Szerelem, boldogság	4,73
Igaz barátság	4,64	Belső harmónia	4,62	Belső harmónia	4,67
Szabadság	4,56	Szabadság	4,51	Vallás gyakorlása	4,56
Gazdagság	4,22	Udvariasság	4,36	Békés világ	4,53
Társadalmi rend	4,13	Egység a természettel	4,08	Szabadság	4,5
Érdekes élet	4,02	Kreativitás	4,04	Egység a természettel	4,35
Változatos élet	3,98	**Tradíciók tisztelete**	3,9	Udvariasság	4,33
Kreativitás	3,94	Érdekes élet	3,89	Kreativitás	4,28
Nemzet szerepe	3,87	Változatos élet	3,89	**Nemzet szerepe**	4,24
Tradíciók tisztelete	3,8	Szépség világa	3,83	**Társadalmi rend**	4,16
Szépség világa	3,6	**Társadalmi rend**	3,75	Érdekes élet	4,07
Vallásos hit	2,61	Vezetéshez való jog	3,73	Változatos élet	3,92
Hatalom	2,55	**Gazdagság**	3,66	**Tradíciók tisztelete**	3,81
		Nemzet szerepe	3,6	Szépség világa	3,67
		Vallásos hit	2,98	Vezetéshez való jog	3,45
		Hatalom	2,62	**Gazdagság**	2,79
				Hatalom	2,22

Markáns különbségeket állapíthatunk meg néhány érték helyezését és értékelésének átlagait elemezve. Egyházi rendezvényről lévén szó, nem meglepő, hogy a *Vallásos hit* az utolsó előtti helyről mintánkban a harmadik legfontosabb értékké lép elő. A vallásosság iránt elkötelezettebbekkel kapcsolatos előzetes várakozásaink látszanak teljesülni abban is, hogy a *Gazdagság* mint az egyik leginkább materiális jellegű érték a tizenkilenc érték között az utolsó előtti helyre esett vissza. Az átlagértékekben megfigyelhető nagy különbségek alap-

[8] ROSTA: *I. m.*, 238 is megállapítja az Ifjúság 2000 vallásos almintájára nézve az értékek magasabb pontozását.

ján feltételezhetjük, hogy nem egyszerűen a materiális értékeknek a második vizsgálat által említett,[9] feltételezett időbeni fontosságcsökkenése mutatkozik meg a vizsgálatunkban, hanem a vallásosságnak az evilági javak iránti lelkesedéssel szembeni bizalmatlansága (ennek igazolását kutatásunk nem teszi lehetővé).

A *Nemzet* iránti elkötelezettség határozottan erősebb a Csillagpont résztvevői körében, ami a vallásos és nemzeti értékek összekapcsolódását sugallja. Tanulságos, hogy a *Társadalmi rend* megítélése ehhez igen közel esik vizsgálatunk szerint, ami ennek az értéknek nem annyira a hatalommal vagy a politikával összekapcsolódó, mint inkább annak „konzervatívabb" értelmezését sejteti a megkérdezettek körében; 2004-ben ez az érték a *Nemzet szerepével* együtt kapott alacsony pontszámot, 2000-ben azonban attól elkülönülve, és annál fontosabbnak ítélték.

Azonban az, hogy a *Tradíciók tisztelete* szinte azonos értékelést kap a három mintában, némiképp ellentmond annak a feltevésünknek, mely szerint a vallásosság együtt jár a hagyományok iránti elkötelezettséggel. A *Hatalom* egységesen utolsó helyezése (mindhárom kutatás teljes értéklistáján) pedig valamiféle általánosan érvényesülő, hatalomellenes beállítódást sejtet, mely a hatalmat mint a szabadság ellentétét, a hatalommal való visszaélés lehetőségét jeleníti meg, és eredhet történelmi mintákból éppúgy, mint a rendszerváltás utáni demokratikus elvárások beteljesületlenségéből, de akár egyfajta lappangó politikaellenességet is ábrázolhat.[10] A közélethez való viszonyulást alább más nézőpontból is megvizsgáljuk. Egyelőre csak a mi vizsgálatunkban kapott legalacsonyabb átlagérték (2,22) lehet figyelemre méltó; ez eszünkbe juttatja, hogy a hatalom megítélése a vallásos gondolkodás szempontjából lényegesen negatívabb is lehet, mint egyébként.[11]

Az átlagértékek elemzése után a következőkben arra keressük a választ, beszélhetünk-e valamiféle értékstruktúráról a vizsgált értékek mögött. Vagyis arra vagyunk kíváncsiak, hogy a megkérdezettek körében kimutatható-e az említett értékeknek az a csoportosulása, amelyhez hasonlóval az ifjúságkutatások elemzőinek magyarázatában is találkoztunk.[12]

[9] *Ifjúság 2004*, 83–84.

[10] Az ifjúsági korosztályban a politika negatív értékelésére egy másik értéksorban BAUER: *I. m.*, 215 is rámutat.

[11] Teológiai szempontból vagy szentírási alapon nehéz lenne kimerítően megfogalmazni a hatalommal kapcsolatos református álláspontot. A keresztyénség, fenntartva Isten legfőbb és feltétlen hatalmát a világban, általában úgy tekint a világi hatalomra, hogy az Isten kegyelméből származik, és az alattvalók ennek megfelelően engedelmességgel tartoznak birtokosának (vö. KÁLVIN János, *Tanítás a keresztyén vallásra*, ford. Békési Andor, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1986, 286 skk.). A mai hívek többsége azonban, úgy tűnik, a legjobb esetben is a „szükséges rossznak" tartja a politikai hatalmat, ami akár történelmi tapasztalataikon is alapulhat (lásd pl. a szocialista rendszer vallás- és egyházellenességét). De ez a hatalomellenes beállítottság nem zárja ki a politika iránti aktív érdeklődést, politikai eszmék, irányzatok vagy pártok passzív vagy aktív támogatását sem. (Ez az egyházra és a hívekre egyaránt vonatkozhat.) A hitbeli tartalom (és az azzal kapcsolatos előítéletek, valamint a tartalmi ismeretek hiánya), a személyes meggyőződés és a tényleges cselekedetek diszkrepanciája érdekes probléma; ennek feltárására e kutatással csak kezdeti és igen töredékes kísérletet szeretnénk tenni.

[12] Vö. pl. a *Ifjúság 2004*, 83 által használt „materiális", „posztmateriális" meghatározásokkal. Fontos különbség e vizsgálat és az Ifjúság 2004 között, hogy ott e meghatározások inkább a kutatók invencióit tükrözik, mivel e struktúrák feltárására nem végeztek a miénkhez hasonló elemzést, tehát nem tudjuk, hogy a válaszadók értékvilága is e fogalmak szerint szerveződik-e. Erre csak ROSTA *I. m.* tett eredményes kísérletet, de más értékváltozókat használt, és elsősorban a vallásos és vallástalan alminta összevetésére törekedett.

Az összefüggő kérdéscsoportok, vagyis több változóval vizsgált jelenségek mögöttes struktúráinak feltárására a faktoranalízis a legalkalmasabb eszköz. Ha sikerül az elemzés, akkor az eredeti változókészletet eredményesen sűríthetjük egy kisebb számú, jól kezelhető változócsoportba. A húszváltozós értékteszt tíz értékével statisztikailag is elfogadható, háromfaktoros modellt sikerült létrehoznunk. (*2. táblázat*)

Az első faktorhoz a következő értékek tartoznak: *Udvariasság, Tradíciók tisztelete, Nemzet szerepe, Társadalmi rend, Kreativitás* és *Természet, környezetvédelem*. Látszik, hogy ez a faktor általában tradicionálisabb, immateriális jellegű, társadalmi vonatkozású értékekből áll össze. A továbbiakban ezért ezt a faktort a *Közösségi-spirituális* típusú értékek kifejezőjeként értelmezzük.

2. táblázat

Illeszkedés szignifikanciája: 0,047 Magyarázott hányad: 37,694%	**Faktorsúlyok a rotált faktormátrixban:**			**Végső kommunalitás:**
Hatalom	0,0007	**0,6410**	**0,1670**	0,6420
Változatos élet	0,1000	0,2160	0,5470	0,3570
Udvariasság	**0,5030**	-0,0658	**0,0974**	0,2800
Gazdagság	-0,0123	**0,6060**	**0,1260**	0,2940
Tradíciók tisztelete	**0,7010**	0,1410	**-0,0233**	0,4520
Nemzet szerepe	**0,6840**	0,0420	**0,1150**	0,4780
Kreativitás, fantázia	**0,3780**	-0,1780	0,4380	0,3510
Társadalmi rend, stabilitás	**0,4580**	-0,0863	**0,1810**	0,2500
Természet, környezetvédelem	**0,3620**	**-0,3100**	0,2440	0,2560
Érdekes élet	0,0845	0,2030	0,6160	0,4330

A második faktor alkotói a *Hatalom*, a *Gazdagság*, s ide is tartozik a *Természet, környezetvédelem* értéke, utóbbi negatív súllyal. Különösen akkor válik érthetővé ennek a faktornak az *Individuális-materiális* értékcsoport megtestesítőjeként való interpretálása, ha meggondoljuk, hogy több érték bevonása esetén ehhez a csoporthoz rendelődött volna hozzá a *Vezetés, döntési jog* is.

A harmadik faktorhoz tartozó *Változatos élet* és *Érdekes élet*, valamint az ide is tartozó *Kreativitás* és a *Természet, környezetvédelem* együttesen egy szintén az egyénhez kötődő, de immateriális jellegű értékcsoportot alkot, ezért ezt a faktort *Individuális-spirituális* megjelöléssel látjuk el.

A *Kreativitás* értékének közösségi-spirituális és individuális-spirituális értékcsoporthoz való hozzárendelődése kevésbé meglepő, az pedig akár örvendetes is lehet, hogy a *Természetvédelem* értéke két értékcsoportban is jelentős súllyal jelenik meg; ezt ugyanis azt jelenti, hogy a környezetvédelem ügye egy individualista fiatal számára is fontosnak tartott érték. A negatív súly azonban jelzi, hogy az anyagiasabb felfogásúak ezt mellőzhetőbbnek tartják.

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy mi befolyásolja az egyes értékfaktorok viselkedését. Jogosnak tűnik az a feltételezés, hogy az életkor, az iskolázottság, a családi környezet, és természetesen a valláshoz való viszony meghatározó abban, hogyan szemléli valaki

a világot, mennyire fontos számára a karrier, a család, a nemzet és más hasonló értékek. A felsorolt tényezők többségére kérdőívünkben mi is gyűjtöttünk adatokat, így lehetőségünk van az ilyen összefüggések feltárására.[13]

Az alapadatokkal összevetve azt tapasztaltuk, hogy számos változó nem befolyásolta jelentős mértékben a faktorok viselkedését; így például a válaszadó neme vagy a szülők iskolai végzettségével mért családi háttér sem okoz az értékpreferenciában statisztikailag szignifikáns különbséget. Fontos jelzés emellett az is, hogy sem a közösségi-spirituális, sem az individuális-spirituális értékcsoportot kifejező faktorok átlagaiban nincs különbség a válaszadók iskolai végzettség szerinti bontásában vizsgálva, ez csak a materiális értékekről állapítható meg. Mindez mintánkban az iskolai végzettségnek és a családi háttérnek a valláshoz és egyházi háttérhez képest kisebb befolyását sejteti. Ne felejtsük el azonban, hogy egy vallásos szempontból a társadalomnál homogénebb, az egyházhoz közelebb álló sokaságot vizsgáltunk.

Az *életkor* ellenben szignifikáns mértékben befolyásolja a közösségi és a materiális értékek választását: előbbieknél az általános iskolás és felnőtt korosztály, utóbbiaknál a középiskolások mutatták a legmagasabb vonzódást. Ebben talán életkori sajátosság tükröződik: az idősebbek esetében egy korábbi generáció értékrendje, a legfiatalabbak esetében családi, iskolai minták (és esetleg a közösség-közélet problémáinak korlátozott ismerete) jelentkeznek abban, hogy e korcsoportok tagjainál – és csak náluk – az átlagnál jelentősen magasabb a közösségi értékek elfogadottsága.

Természetes elvárásainknak megfelelően a legfiatalabb életkorúak tartják a legkevésbé fontosnak az anyagias értékeket, melyek elfogadottságának átlaga a 15–18 éves, középiskolás korosztályban mutatkozik a legmagasabbnak (és egyedül itt az átlagnál magasabbnak). Kínálkozik a feltételezés, miszerint a középiskolások vannak kitéve leginkább a pályaválasztással, továbbtanulással kapcsolatos nyomásnak, ezért foglalkoztatja leginkább őket ez az értékcsoport. Az idősebbek felé haladva kis mértékben csökkenni látszik ezek átlagos fontossága.

Kutatásunk tapasztalatai alapján a vallásosság is befolyásolja a válaszadók értékvilágát, méghozzá igen sajátos módon. A vallásosság mérésére alkalmazott legegyszerűbb mutatónk kérdésével azt kértük, hogy a megkérdezett sorolja be magát a szerinte rá leginkább vonatkozó kategóriába. A válaszok a következő gyakoriságokkal jelentkeztek: vallásos az egyház tanítása szerint 65%, vallásos a maga módján 30%, nem tudja, vallásos-e 3%, nem vallásos 1%, ateista 0%.[14]

E válaszlehetőségek nagyjából azonosak a Tomka Miklós által a hetvenes években kidolgozott, és azóta széles körben alkalmazott kategóriákkal.[15] Bár mi a személyes hitvilág

[13] Az alkalmazott faktoranalízis révén olyan változót nyertünk, amely alkalmas arra, hogy varianciaanalízist végezzünk vele. Az eljárás elsősorban azt vizsgálja, hogy a kategóriák által előállított részcsoportok szignifikánsan különböznek-e egymástól. A mintanagyság nem teszi lehetővé összetettebb modellek alkotását; ezért csak az egyes tényezők önálló hatását mutatjuk be.

[14] Az Ifjúság 2004 kutatás során a következő gyakoriságokat mérték közel azonos válaszokra: egyháziasan vallásos 10%, maga módján vallásos 48%, nem tudja, hogy vallásos-e 4%, nem vallásos 24%, más meggyőződésű 13% (*Ifjúság 2004*, 99).

[15] Vö. TOMKA Miklós: *Vallás, szociológia, politika*, Replika 1994/11–12., 191–192 a „maguk módján vallásosak" kategória hazai recepciójának kritikájáról, és a fogalmak használatának társadalomkutatási és valláspolitikai következményeiről.

tartalmi elemzésére nem gyűjtöttünk megfelelő adatokat, a találkozó tematikája és programjai alapján feltételezzük, hogy a résztvevők között a kifejezetten nem keresztyén vagy kevert hitvilágok követői nem lehettek jelen túlságosan nagy számban. Ezért elsőre meglepő lehet, hogy meglehetősen sokan vallották magukat a maguk módján vallásosnak; igaz, hogy a hitükkel kapcsolatban bizonytalanok és a nem vallásosak alig, a magukat ateistának vallók pedig egyáltalán nem jelentek meg a mintában.

A vallásosság ezen önbesorolásos módjának szignifikáns befolyása van a közösségi-spirituális értékcsoport megítélésére: ezen értékek fontossága a válaszadók számára abban a mértékben csökken, ahogyan távolodnak az egyházias vallásosságtól. A vallásosság módja szerinti önbesorolás alapján két kategóriába osztva a megkérdezetteket, igen csekély, de szignifikáns különbség figyelhető meg az egyháziasan vallásosak és minden egyéb vallásos felfogás (maguk módján vallásosak, bizonytalanok, nem vallásosak) individuális-spirituális értékpreferenciája között. Eszerint az utóbbi csoport valamivel jobban vonzódik az egyéni élet színesebb, gazdagabb voltát, az egyén szerepét inkább hangsúlyozó beállítódáshoz. Nem áll ellentétben természetes tapasztalatainkkal, hogy az egyházias vallásosság híveinél az ilyen értékek jellemzően háttérbe szorulnak.

A vallásosság módja szerinti csoportosítás (egyház tanítása szerint, maguk módján stb. vallásosak), úgy tűnik, mintánkban nem eredményez szignifikáns és jól interpretálható különbözőségeket az individuális-materialista értékcsoport megítélésében. Azt azonban nehéz elképzelni, hogy a vallásos elkötelezettség ne befolyásolná az anyagias értékekhez való viszonyt. A probléma vizsgálatához így másfajta eljárást választottunk. A vallásosságot további öt kérdéssel is vizsgáltuk, melyek a felekezeti hovatartozást, valamint az imádság, a bibliaolvasás, a gyülekezeti és a vallásos ifjúsági alkalmakon való részvétel gyakoriságát mérték. Az így mért adataink a vallásosságot is mérő országos vizsgálatokhoz képest egyértelműen erősebb vallásos intenzitást jeleznek.[16]

Az elemzés során indexeket képeztünk a kérdéssorra adott válaszokból, melyek révén a válaszadókat vallásosságuk „erőssége" szerint különböztettük meg egymástól. Így jól kirajzolódott annak tendenciája, hogy az erősebben vallásosak számára az átlagnál kevésbé fontosak, a kevésbé vallásosak számára az átlagnál fontosabbak az anyagias értékek. A tendencia közelebbi vizsgálatára az indexképzési módszerünk további finomításával tettünk kísérletet. Abból indultunk ki, hogy a vallásosság intenzitásának mérésére használt négy kérdés valójában annak két különböző dimenzióját jeleníti meg. A gyülekezeti és az ifjúsági alkalmak látogatása a vallásosság formális, külső oldalát, az imádság és a bibliaolvasás annak

[16] Az ISSP 1991-es magyarországi mintájában, valamint 2000-ben az Országos Kerkai Vizsgálat során egyaránt mérték az imádság és a misére/istentiszteletre járás gyakoriságát. Eszerint legalább hetente imádkozott 1991-ben 11, 2000-ben 32% (a Csillagponton 92%). Soha nem imádkozott 1991-ben 53, tíz évvel később 39% (Csillagponton 1%). A templomi alkalmakra járás így alakult a két vizsgálat szerint: hetente vagy gyakrabban 12, majd 13% (a Csillagponton 75%). 32, ill. 40% soha nem járt templomba (a Csillagponton mindössze 0,6%). A TÁRKI–Századvég 2004-es Omnibusz vizsgálata szerint a templomba járás gyakoriságai a következők: hetente 8%, havonta 7%, ennél ritkábban 44%, soha 40%. (Az adatokat idézik: GEREBEN Ferenc: *Vallásosság és egyházkép – Interjúk tükrében*, Kerkai Jenő Egyházszociológiai Intézet, Budapest, 2003, 61; ROSTA Gergely: *A magyarországi vallási változás életkori aspektusai = Úton... Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére*, szerk. Hegedüs Rita – Révay Edit, Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 2007, 303.)

egyéni, belső vonásait képviseli.[17] Így erős „külső vallásosságként" értelmeztük, ha valaki a gyülekezeti *és* az ifjúsági alkalmakat egyaránt legalább havi néhány alakalommal látogatja, erős „belső vallásosságként" azt, ha valaki legalább heti néhány alkalommal imádkozik *és* olvas Bibliát. A kettő együtt értelmezésünk szerint „erős vallásosságot" adott, mindkettő hiánya pedig „gyenge vallásosságot"; csak az egyik vagy másik besorolással „inkább külső" vagy „inkább belső" vallásosságot jelzett. Megfigyelhető, hogy bármilyen vallásos kötődés mindenképpen csökkenti az anyagias értékek fontosságát; a belső vallásosság hiánya azonban azok átlag feletti fontosságát eredményezi. A legalacsonyabb értéket azok adták, akiknél csak a belső vallásosság erős, ugyanakkor a formális hitéleti formák gyakorlása nem érte el a meghatározott minimális gyakoriságot.

Általában jellemző tehát, hogy az inkább vallásosak magasabb közösségi és alacsonyabb materiális preferenciát mutatnak. A vallásosság módja azonban két, egymástól különböző irányban gyakorol hatást az értékvilágra. Az identitásszerű, nyíltan vállalt vallásossággal függ össze a tágabb közösség iránti elkötelezettség: csak a magukat az egyház tanítása szerint vallásosnak tartók számára fontosabbak az átlagnál a hagyományokkal, nemzettel kapcsolatos értékek. Azonban az élet anyagias oldalával kapcsolatos döntéseket, tehát a gyakorlatias, mindennapi választásokat alig befolyásolja, hogy ki mennyire tartja magát vallásosnak.

A tényleges vallási magatartás, a vallásosság gyakorlati tevékenységekkel mérhető intenzitása nem függ össze a közösségi-spirituális értékekkel – tehát egyaránt lehet a nemzet és a hagyományok iránt elkötelezett az is, aki mélyen vallásos életet él, és az is, akinek az életében a vallásos gyakorlat kisebb szerepet játszik. Ugyanakkor a külső és belső vallás intenzitása hatással van az anyagi értékek választására: a mélyebben vallásosak kevésbé tartják fontosnak a gyarapodásra vagy az előrejutásra törekvést, mint azok, akik kevesebb időt fordítanak hitük gyakorlására.

Az egyházak és a közélet viszonya

Az egyház közéleti szerepével kapcsolatos attitűdöket egy olyan kérdéscsoporttal kívántuk feltárni, amely az egyház különböző szintű közéleti véleménynyilvánításával kapcsolatos helyesléseket és elutasításokat elemezte. A kérdések a vizsgált területtel kapcsolatos általános attitűdöket mérték, vagyis nem ellenőriztük, hogy milyen szintű informáltság támasztja alá a válaszokat. A vizsgált korosztály jelentős részétől ugyanis nem várhattunk komoly tájékozottságot ezen a területen. Az attitűdök tekintetében viszont az egész sokaság összevethető volt.

[17] A külső és belső vallásosság fogalmához hasonlót a modern empirikus vallásszociológiai kutatásban Lenski használt először (Gerhard LENSKI: *The Religious Factor. A Sociological Study of Religion's Impact on Politics, Economics, and Family Life*, Doubleday & Company, Garden City, New York, 1961); ő a *doctrinal orthodoxy* és *devotionalism* fogalmakkal állította szembe a tantételek elfogadására, ill. a személyes kegyességi gyakorlatra összpontosuló hitéletet. A mi fogalompárunk részben párhuzamba állítható Gereben tradicionális és spirituális vallásosság-fogalmával is (vö. GEREBEN: *I. m.*, 35).

A feltett kérdéscsoport két részből állt. Az egyik kérdéssorban kimondottan az egyház társadalmi-közéleti pozíciójával kapcsolatos kérdéseket tettünk fel: „1. Helyesled-e, hogy az egyházak véleményt nyilvánítanak társadalmi-közéleti kérdésekben? 2. Helyesled-e, hogy az egyházak véleményt nyilvánítanak napi politikai kérdésekben? 3. Zavar-e, ha a lelkész a híveknek politikai iránymutatást ad?"[18] Mindezeket negyedikként kiegészítette a Református Egyház különféle aktivitásaival való megelégedettség vizsgálatát célzó kérdéscsoportban a következő kérdés: „Mennyire vagy elégedett a Magyarországi Református Egyház közéleti szerepvállalásával?"

Elemzéseink alapján az egyházak közéleti szerepvállalásának megítélése összefüggésben áll a válaszadók értékvilágával. Ha feltételezzük, hogy e mutatók (az egyházak társadalmi, politikai véleménynyilvánításának, illetve a szószéki politizálásnak a megítélése) ugyanazon vélekedést, vagyis az egyházak közéleti-politikai részvételének elfogadottságát mérik, érdemes megpróbálkoznunk azzal, hogy egy változóba aggregáljuk őket, és a továbbiakban ezzel mérjük a véleménynyilvánítás általános elfogadását.

Az első három változó jól megfoghatónak bizonyult főkomponens-elemzés segítségével. Az eredményekből megállapítható, hogy jelentős arányban szerepeltek a mintánkban olyanok, akik helyeselték az egyház közéleti véleménynyilvánítását, és a szószékről történő nyílt politizálással szemben sem voltak ellenérzéseik, s viszont: az egyházak közszereplését ellenzők többnyire a lelkészek politikai megjegyzéseit is helytelenítették. A válaszadókról továbbá elmondható, hogy valamivel többen tartoznak a közéleti véleménynyilvánítás különböző formáit általában helyeslők, mint az azokat ellenzők közé, bár a különbség a két tábor között nem nagy.

Van-e olyan, a mintából megismert jellemző, amely ezt a főkomponens segítségével megjelenített attitűdöt döntő mértékben befolyásolja? Némiképp meglepő módon a kézenfekvő háttérváltozók (iskolázottság, lakóhely) hatása elhanyagolható. Jelentősebb összefüggést egyedül az életkor esetében figyelhetünk meg. Az egyházak közéleti véleménynyilvánításával szemben átlagosan a legelutasítóbbak a középiskolás korosztályba tartozók, míg az egyetemista korosztályba tartozók és a fiatal felnőttek a mintaátlag körüli átlagértékeket mutatnak. Elfogadóbbak a 30 évesnél idősebbek és a legnagyobb mértékben a 13-14 évesek.

Elsősorban a két szélső korcsoport esetében, és – bizonyos mértékig – az eltérések nagyságában is hasonló eloszlást mutat korcsoportonként az új főkomponens, mint a korábban elemzett közösségi-spirituális értékcsoport faktor-értékei. Indokolt tehát összevetni a két változót. Ha megvizsgáljuk a közösségi értékeket elfogadók, illetve elutasítók vélekedését az egyházak közéleti szerepléséről, megállapíthatjuk, hogy a közösségi-spirituális értékek iránt elutasítóbb válaszadók az egyházak közéleti szereplését is az átlagosnál kritikusabban szemlélik. Szemügyre véve az ellenkező irányú összefüggést, vagyis hogy az egyházi közszerepléssel kapcsolatban elfogadók illetve elutasítók hogyan vélekednek a közösségi jellegű értékekről, jól kirajzolódik az előbbihez hasonló emelkedő tendencia: az

[18] Az egyházak közéleti-politikai helyzetének megítélésével kapcsolatos kérdéscsoporttal együtt tettünk fel egy további kérdést, amely az egyházak és egyházi intézmények állami támogatásának aktuális vitájára vonatkozik. Terjedelmi okokból az ezzel kapcsolatos eredményeinket itt nem közölhetjük.

egyházak közéleti szerepvállalásának magasabb elfogadottságához a közösségi-spirituális értékek magasabb elfogadottsága társul.

Megfogalmazhatjuk tehát, hogy határozott kétirányú összefüggés mutatkozik az egyének közösségi-spirituális értékpreferenciája és az egyházak közéleti szerepvállalásának megítélése között; azonban mind a két változóra – az életkoron kívül – más háttérváltozó nem gyakorol egyszerre jelentősebb hatást. Ellenőrző kérdések hiányában nehéz megállapítani, hogy az egyházak aktivitásának értékelése milyen mértékben alapul valós információkon, vagy csak előítéleteken. A közszerepléssel való megelégedettségnek a közösségi-spirituális értékekkel való összefüggése azt sejteti, hogy az elégedetlen válaszadók közélettől való távolságtartása „sugárzik ki" az egyházak értékelésére is.

Kutatásunk alapján azonban a kiinduló hipotézisünk nem igazolható: a vallásosság módjának és mértékének nincs közvetlen befolyása a közéleti véleménynyilvánítás elfogadottságát mérő főkomponens értékére. Eredményeink alapján úgy tűnik, hogy az egyház közéletben betöltendő szerepének megítélését az értékpreferenciában megmutatkozó világnézet befolyásolja elsősorban, a vallásosság módja és mértéke nem.

Ami az egyházi közszereplésre vonatkozó negyedik kérdést illeti, a tágabb közösségtől és a közélettől való általános távolságtartás az egyház tényleges közéleti aktivitásának megítélésében is megfigyelhető: a Református Egyház közéleti szereplésének értékelésekor azok, akik alacsonyabb értéket adnak, többnyire az átlagosnál elutasítóbbak a közösségi értékekkel szemben is. Ha ehhez még hozzátesszük, hogy ugyanők az egyházak különböző szintű közéleti megnyilvánulásainak lehetőségét is inkább elutasítják, joggal feltételezhetjük, hogy vélekedésük nem valós tájékozódáson alapul, hanem elvi ellenérzéseiken.

Ugyanakkor, mint rámutattunk, közvetlenül nem függ a vallásosság módjától és intenzitásától az, hogyan vélekedik valaki az egyházak közszerepléséről, és milyen szerepet tartana számukra ideálisnak; az inkább a közélettel kapcsolatos általános beállítottsággal függ össze. E következtetés verifikálása azonban további kutatásokat igényelne.

A magyardellői népiskola terve

A maros-tordai vármegyeháza terve (Kós Károllyal közösen)